

З. А. ЗАГИНЕЙ

Зоя Аполлінаріївна Загинеї, кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

ВИДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНСТРУКЦІЙ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Юридична конструкція виступає основою побудови тексту Кримінального кодексу України (далі – *КК України*). Вона відіграє роль своєрідного ярлика, коду, який допомагає «розкодувати» той інформаційний заряд, що був закладений у елементи конструкції законодавцем відповідно до конкретного випадку. В. М. Кудрявцев, розглядаючи конструкцію складу злочину, писав, що перерахування категорій ознак, які включаються в склад, ще не розкриває його змісту, однак вказує на його конструкцію¹.

В юридичній науці окремі питання юридичних конструкцій досліджувалися і в загальнотеоретичному аспекті (С. С. Алексєєвим, В. К. Бабаєвим, В. М. Барановим, В. М. Горшенєвим, Ж. О. Дзейко, Т. А. Доценко, А. О. Дутко, Р. Ієрінгом, Т. В. Кашаніною, Д. А. Керімовим, М. М. Коркуновим, Ю. Л. Марєєвим, А. Нашиц, Д. Е. Пономарьовим, М. М. Тарасовим, В. В. Чевичеловим, О. Ф. Черданцевим та ін.), і з позицій галузевих юридичних наук (І. І. Бабіним, І. С. Баталовою, Д. В. Винницьким, А. В. Іванчиним, О. О. Книженко, В. М. Кудрявцевим, Л. Л. Кругліковим, П. І. Люблінським, К. К. Паньком та ін).

Однак назріла необхідність більш детально розглянути питання видів юридичних конструкцій КК України. Насамперед спробуємо визначити загальні підходи в теорії права щодо суті юридичних конструкцій.

Вперше на категорію «юридична конструкція» звернув увагу Р. Ієрінг. Цей науковець сприймав її своєрідне «юридичне тіло»². На думку Н. М. Коркунова, юридичні конструкції є прийомом наукового дослідження, який полягає у комбінуванні загальних елементів будь-якого явища, що отримані за допомогою аналізу³. С. С. Алексєєв пише про те, що юридичні конструкції є органічним елементом власного змісту права, його внутрішньої форми, які мають свій особливий зміст та придатні для того, щоб на підставі нового досвіду, даних науки, сили розуму одержати подальший розвиток, новий рівень досконалості⁴. А. Ф. Черданцев вважає, що юридична конструкція є засобом пізнання правових явищ, а їх побудова – це окремий випадок використання методу моделювання в правовій науці. Юридична конструкція, на думку цього науковця, це ідеальна модель, яка відображає складну структурну побудову врегульованих правом суспільних відносин, юридичних фактів чи їх елементів⁵. Цю позицію підтримують і сучасні дослідники. Так, А. В. Іванчин вважає, що юридична конструкція – це структурна модель-уявлення, структурна модель групи однорідних правових явищ, певну комбінацію елементів якої законодавець наповнює юридично значущою інформацією, регламентуючи тим самим у кримінальному законодавстві відповідний різновид цих явищ⁶. М. Л. Давидова також стверджує, що юридична конструкція є розробленою доктриною права та прийнята юридичною науковою спільнотою ідеальна модель, яка дає змогу теоретично осмислити, нормативно закріпити, виявити у правовому тексті та в реальних юридичних відносинах закономірний, послідовний, логічний взаємозв'язок структурних елементів різноманітних правових явищ⁷. На думку О. О. Книженко, юридичні конструкції є кращим способом «...відображення в нормі права складної правової реальності, законодавець за допомогою конструкцій утворює типізовані законодавчі моделі: нормативні правові акти, примітки, презумпції, фікції, кожна з яких відповідає своєрідним різновидам суспільних»⁸. Як вважає А. О. Дутко, юридичні конструкції – це закріплені в законодавстві «...ідеальні узагальнюючі моделі структури правових явищ, створюваних для формування регулятивних, охоронних, захисних нормативно-правових приписів і досягнення точності і визначеності законів»⁹.

Окрім цього, юридична конструкція розглядається як процес логічної дедукції¹⁰, теоретичне положення¹¹, спосіб регулювання суспільних відносин¹², «архітектурний елемент» правотворчості¹³.

На нашу думку, основний недолік висловлених вище точок зору полягає в тому, що вчені характеризують юридичну конструкцію однобоко, забуваючи про те, що це – багатоаспектне явище. При цьому юридичну конструкцію можна розглядати як в широкому, так і в вузькому розумінні. З точки зору широкого підходу юридичні конструкції – це практично всі правові явища, які мають певну структуру, будову, а також метод пізнання права, метод його герменевтики. У вузькому ж значенні юридичні конструкції – це особливий відносно самостійний засіб юридичної техніки. При цьому відповідні конструкції потрібно розглядати в процедурному та статично-структурному значеннях. У першому випадку це процедура, процес побудови, створення чого-небудь шляхом з'єднання, об'єднання, синтезу розрізнених елементів в єдине ціле. А в другому – підсумковий результат, кінцевий продукт такої процедури, тобто структурне та статичне утворення¹⁴.

Формулюючи «робоче» розуміння суті юридичних конструкцій, зазначимо, що, на нашу думку, цій правовій категорії притаманні такі основні ознаки. По-перше, юридична конструкція – це засіб юридичної тех-

ніки. Їх використання полегшує формулювання юридичних норм, забезпечує необхідне формальне вираження норм права. На основі юридичних конструкцій законодавець «тиражує» окремі законодавчі конструкції. По-друге, юридична конструкція – це своєрідна правова модель. При цьому вона є ідеальною юридичною моделлю, яка виражає суспільні відносини або їх елементи в правовій формі; є засобом логічної побудови нормативного матеріалу та відображає складну структуру правових явищ. По-третє, юридична конструкція – це метод пізнання права та певних суспільних відносин, відповідний засіб герменевтики норм права. По-четверте, юридична конструкція – це система взаємодіючих елементів, що можуть утворювати підсистеми такої конструкції.

Розглянувши основні вихідні тези, які стосуються юридичних конструкцій, перейдемо до характеристики їх видів у кримінальному праві України. Насамперед зазначимо, що в теорії права лише окремі науковці приділяють увагу видам юридичних конструкцій. Зокрема, А. О. Дутко виділяє відповідні види за різними критеріями: за сферою застосування (загальноправові, міжгалузеві та галузеві); за видами галузей позитивного права (конституційні, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові тощо); за поділом системи права на публічне та приватне (публічно-правові та приватно-правові); за функціями галузей у правовому регулюванні (матеріальні і процесуальні); за складом (прості і складні); за формою законів, у яких закріплюються конструкції (кодифікаційні, поточної законотворчості); за способом закріплення (текстуальні і смислові)¹⁵. В. В. Чевичелов виокремлює такі види юридичних конструкцій: за функціями (техніко-юридичні та теоретико-юридичні); за сферою дії (загальноправові (універсальні), міжгалузеві та галузеві). Галузеві юридичні конструкції цей науковець поділяє на матеріальні та процесуальні. Далі здійснюється такий поділ: за обов'язковістю елементів (конструкції з обов'язковими елементами та конструкції з необов'язковими (несуттєвими) елементами); за джерелами права (конструкції, закріплені в нормативно-правових актах; конструкції, закріплені в актах судової правотворчості; конструкції, закріплені у правових договорах; конструкції, закріплені у правових звичаях); залежно від сфери застосування (законодавчі конструкції; правозастосовні конструкції); за соціальним призначенням та роллю у правовому регулюванні (регулятивні та охоронні конструкції); за методом правового регулювання (імперативні та диспозитивні)¹⁶. На думку В. М. Баранова та Ю. Л. Марєєва доцільно виділяти такі види юридичних конструкцій: за взаємодією елементів (статичні та динамічні); за достовірністю, за ступенем наближеності до реальних правових явищ (істинні та неістинні (фіктивні))¹⁷.

Однак для кримінального права не всі виділені види юридичних конструкцій прийнятні. Їх у цілому й переважно можна відносити до галузевих, публічно-правових, матеріальних та імперативних.

Кримінально-правові конструкції, на нашу думку, залежно від об'єкта, який вони моделюють, можуть мати загальний характер (наприклад, юридична конструкція злочину, складу злочину, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності). Вони відображають структуру будь-якого злочину або складу злочину. Такі конструкції покликані показати складне явище за допомогою моделі. Тобто, перший вид кримінально-правових юридичних конструкцій – це загальні конструкції. На їх основі законодавець створює більш «дрібні» конструкції, які мають типовий (родовий) характер. Наприклад, виділяючи розділи Особливої частини КК України, законодавець «перекидає» теоретичний «місток» від юридичної розділи загального характеру до родової (типової) юридичної конструкції відповідного виду злочинів. Окрім цього, на основі цих конструкцій створюються видові моделі, що описують схожі злочини у межах відповідного роду (типу). Наприклад, за допомогою видової кримінально-правової конструкції побудовані диспозиції т.зв. підкупу: «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368 КК України), «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» (ст. 368-3 КК України), «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» (ст. 368-4 КК України), «Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі» (ст. 369 КК України). На відміну від родових (типових) кримінально-правових конструкцій видові повинні бути скрупульозно продумані, мають бути спочатку вичленені, а потім об'єднані в певну модель ті елементи, ознаки, які її утворюють. Адже саме видові конструкції будуть покладені в основу конкретних юридичних конструкцій. Зокрема, у прикладі, який наводився вище, доцільно насамперед виробити єдину стратегію: активний та пасивний підкуп потрібно об'єднувати в одній статті чи закріплювати в різних статтях Особливої частини КК України; з'ясувати який перелік дій повинен охоплюватися активним та пасивним підкупом; встановити відповідність між «парними» діями, що утворюють активний та пасивний підкуп тощо. На основі цих конструкцій виробляються конкретні кримінально-правові конструкції (наприклад, конструкція зловживання владою або службовим становищем – ст. 364 КК України). Цей вид юридичних конструкцій структурує відповідне кримінально-правове явище. Для зручності будемо називати їх законодавчими конструкціями. Отже, кримінально-правові конструкції залежно від об'єкта, який вони моделюють, можуть бути: загальними, родовими (типовими), видовими та конкретними (законодавчі конструкції).

З урахуванням поділу КК України на самостійні структурні частини, на нашу думку, варто виділяти юридичні конструкції Загальної частини КК України та юридичні конструкції Особливої частини КК України. Вони відрізняються рівнем узагальнення. Зокрема, конструкції першого виду можуть мати загальний (конструкція звільнення від кримінальної відповідальності – ст. 44 КК України), родовий (типовий) (конструкція давності – ст.ст. 49, 96-5¹⁸, 80 КК України), видовий (конструкція давності як підстава звільнення від кримінальної відповідальності – ст.ст. 49, 96-5¹⁹ КК України) та конкретний характер. Однак, не завжди всі види юридичних конструкцій представлені у Загальній частині КК України. Що стосується кри-

мінально-правових конструкцій Особливої частини КК України, то вони мають передусім конкретний характер, оскільки покликані структурувати конкретне правове явище.

Залежно від виду кримінально-правових норм конструкції Особливої частини КК України поділяються на такі види: конструкції забороняючих кримінально-правових норм; конструкції заохочувальних (стимулюючих) кримінально-правових норм; конструкції роз'яснюючих (дефінітивних) кримінально-правових норм; конструкції обмежувальних (виняткових) кримінально-правових норм. Такі конструкції повинні «переплітатися» та відповідати тим, що виділялися нами вище.

Залежно від частини тексту КК України кримінально-правові конструкції можуть бути поділені на такі види: конструкція заголовку (назви) статті; конструкція кримінально-правового припису; конструкція примітки до статті. Кожному відповідному виду конструкції притаманні власні правила побудови.

Кримінально-правові конструкції Особливої частини КК України залежно від структурної частини статті можуть бути двох видів: конструкція диспозиції статті Особливої частини КК України; конструкція санкції статті Особливої частини КК України.

Окрім цього, кримінально-правові конструкції залежно від ступеня тяжкості можуть поділятися на: конструкції основних складів злочинів; конструкції кваліфікованих складів злочинів (складів злочинів з обтяжуючими ознаками) та конструкції привілейованих складів злочинів (складів злочинів з пом'якшувальними ознаками). На нашу думку, такий поділ важливий. Адже він допомагає вибудувати такі теоретичні моделі, наприклад, кваліфікованих складів злочинів, які дають змогу правильно комбінувати між собою ті чи інші кваліфікуючі ознаки. Також варто виділяти кримінально-правові конструкції матеріальних, формальних та усічених складів злочинів. Така класифікація допомагає правильно встановити момент закінчення відповідного складу злочину в процесі кримінально-правової кваліфікації. Наприклад, для визначення моменту закінчення формальних та усічених складів злочинів потрібно з'ясувати, від якого виду дієслова походить віддієслівний іменник, що позначає суспільно небезпечне діяння. Для юридичних конструкцій формальних складів злочинів характерним є використання віддієслівних іменників доконаного виду, а для конструкцій усічених складів злочинів – недоконаного виду.

Отже, з урахуванням викладеного вище зробимо висновок, що кримінально-правові конструкції бувають таких видів: залежно від об'єкта, який вони моделюють (загальні, родові (типові), видові та конкретні (законодавчі конструкції)); залежно від структурних частин КК України (конструкції Загальної та Особливої частин); залежно від частини тексту КК України (конструкція заголовку (назви) статті; конструкція кримінально-правового припису; конструкція примітки до статті); залежно від ступеня тяжкості (конструкції основних складів злочинів; конструкції кваліфікованих складів злочинів та конструкції привілейованих складів злочинів); залежно від моменту закінчення злочину (конструкції матеріальних, формальних та усічених складів злочинів). Кримінально-правові конструкції Особливої частини КК України поділяються на такі види: залежно від структурної частини статті (конструкція диспозиції та конструкція санкції статті Особливої частини КК України); залежно від виду кримінально-правових норм (конструкції забороняючих, заохочувальних (стимулюючих), роз'яснюючих (дефінітивних) та обмежувальних (виняткових) кримінально-правових норм. Такий поділ не лише слугує законодавчій техніці, а й є засобом герменевтики кримінального закону.

¹ Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений: 2-е изд., перераб. и доп. / В. Н. Кудрявцев. – М.: Юристъ, 2004. – С. 74.

² Иеринг Р. Избранные труды: в 2-х т. – Т. 2 «Дух римского права» / Р. Иеринг. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – С. 361.

³ Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 175.

⁴ Алексеев С. С. Восхождение к праву: поиски и решения / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 2001. – С. 277.

⁵ Черданцев А. Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике / А. Ф. Черданцев // Правоведение. – 1972. – № 3. – С. 13.

⁶ Иванчин А. В. Уголовно-правовые конструкции и их роль в построении уголовного законодательства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. В. Иванчин. – Ярославль, 2002. – С. 8, 99.

⁷ Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: монография / М. Л. Давыдова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009. – С. 152.

⁸ Книженко О. О. Кримінально-правова санкція як юридична конструкція / О. О. Книженко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 317.

⁹ Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень» / А. О. Дутко. – Л., 2010. – С. 8.

¹⁰ Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики: учеб. пособ. – Ч. 1: «Содержание и форма в праве и проблема законодательной стилистики» / А. А. Ушаков. – Пермь, 1967. – С. 73.

¹¹ Мальцевич В. В. Об одной правовой конструкции / В. В. Мальцевич // Вопросы философии. – 1965. – № 6. – С. 139–141.

¹² Ерошенко А. А. Гражданско-правовая защита личной собственности в СССР / А. А. Ерошенко // Советское государство и право. – 1968. – № 6. – С. 106–111.

¹³ Баранов В. М. Юридические конструкции: сценарий компьютерного урока / В. М. Баранов, Ю. Л. Мареев // Проблемы юридической техники: Сб. статей / Под. ред В. М. Баранова. – Н. Новгород, 2000. – С. 729.

¹⁴ Пономарев Д. Е. Генезис и сущность юридической конструкции дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Д. Е. Пономарев. – Екатеринбург, 2005. – С. 89–90.

¹⁵ Дутко А. О. Там само. – С. 9.

¹⁶ Чевычелов В. В. Юридическая конструкция (проблемы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. В. Чевычелов. – Н. Новгород, 2005. – С. 81–90.

¹⁷ Баранов В. М. Вказана праця. – С. 725–729.

¹⁸ Відповідна норма набере чинності 1 вересня 2014 року (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-18> – Заголовок з екрана.

¹⁹ Відповідна норма набере чинності 1 вересня 2014 року (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-18> – Заголовок з екрана.

Резюме

Загиней З. А. Види кримінально-правових конструкцій: до постановки проблеми.

У статті розглядаються загальнотеоретичні підходи до розуміння юридичних конструкцій у теорії права. Проаналізовано види юридичних конструкцій, які виділяють вчені-теоретики. На підставі синтезу та узагальнення запропоновано істотні ознаки юридичних конструкцій, які будуть використовуватися у подальшому як вихідні тези для дослідження. Також визначено, що кримінально-правові конструкції у цілому й переважно належать до галузевих, публічно-правових, матеріальних та імперативних. Самі ж конструкції поділяються залежно: від об'єкта, який вони моделюють; залежно від структурних частин КК України; від частини тексту КК України; від ступеня тяжкості; з від моменту закінчення злочину. Кримінально-правові конструкції Особливої частини КК України поділяються на види залежно: від структурної частини статті Особливої частини КК України; від виду кримінально-правових норм.

Ключові слова: юридична конструкція, кримінально-правова конструкція, законодавча конструкція, види кримінально-правових конструкцій, законодавча техніка.

Резюме

Загиней З. А. Виды уголовно-правовых конструкций: к постановке проблемы.

В статье рассматриваются общетеоретические подходы к пониманию юридических конструкций в теории права. Проанализированы виды юридических конструкций, выделяемые учеными-теоретиками. На основании синтеза и обобщения предложены существенные признаки юридических конструкций, которые будут использоваться в дальнейшем как исходные тезисы для исследования. Также определено, что уголовно-правовые конструкции в целом и преимущественно относятся к отраслевым, публично-правовым, материальным и императивным. Сами же конструкции подразделяются в зависимости: от объекта, который они моделируют; от структурных частей УК Украины; в зависимости от части текста УК Украины; от степени тяжести; от момента окончания преступления. Уголовно-правовые конструкции Особенной части УК Украины делятся на виды в зависимости: от структурной части статьи Особенной части УК Украины, от вида уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: юридическая конструкция, уголовно-правовая конструкция; законодательная конструкция, виды уголовно-правовых конструкций; законодательная техника.

Summary

Zagynay Z. Types of Criminal Law Construction: Statement of the Problem.

This article discusses the general theoretical approaches to understanding the legal structures in the theory of law. Analyzed the types of legal structures allocated theorists. Based on the synthesis and synthesis of the essential features offered legal structures that will be used in the future as a source for research theses. Also determined that the criminal legal structure as a whole and mainly relate to industry, public law, the material and the imperative. Design themselves are classified according to the object that they model depending on the structural parts of the Criminal Code of Ukraine, according to the text of the Criminal Code of Ukraine, depending on the severity depending on the end of a crime. Criminal legal structure of the Criminal Code of Ukraine are divided into categories depending on the structural part of the article of the Criminal Code of Ukraine, depending on the type of criminal law.

Key words: legal construction, criminal legal structure; legislative design, types of criminal legal structures; legislative technique.

Отримано 25.01.2014